

Автонарратив як особистісний спосіб життєконструювання

Т.М.Титаренко, Київ

Анотація. Статтю присвячено автобіографічному нарративу, в якому фіксується життєвий досвід особистості. В якості структурної одиниці нарративу розглянуто смислові інтерпретації нелінійного взаємозв'язку низки подій. Траєкторію руху чергової значущої події відносно інших подій проінтерпретовано як виникнення нової конфігурації смислів.

Ключові слова: нарратив, життєконструювання, автобіографія, подія, інтерпретація досвіду.

Аннотация. Статья посвящена автобиографическому нарративу, в котором фиксируется жизненный опыт личности. В качестве структурной единицы нарратива рассмотрены смысловые интерпретации нелинейной связи группы событий. Траектория движения очередного значимого события относительно других событий проинтерпретирована как возникновение новой конфигурации смыслов.

Ключевые слова: нарратив, жизнеконструирование, автобиография, событие, интерпретация опыта.

Актуальна для сучасності «технологія виробництва себе» (technology of the self – вираз М.Фуко) певним чином відтворюється в автобіографічних нарративах. Категорія нарративності останнім часом набуває все більшого розповсюдження і концептуального наповнення.

На думку новітніх класиків жанру, життя як унікальний, рухливий і цілісний феномен конструюється людиною як автобіографічний нарратив, в якому ключові події, що відбулися, пов'язується в більш-менш упорядковану послідовність за допомогою сюжетів (Дж.Брунер, Брокмейер Й., Харре Р., Калмыкова Е. С., Мергенталер Э., Фридман Дж., Комбс Дж.). Завдяки наявним культурним традиціям на кожній стадії розвитку особистість має певний запас сюжетів і персонажів, які використовує як будівельний матеріал для власних нарративів.

Мета статті полягає в аналізі автобіографічного досвіду людини, що складається з певних життєвих історій.

У межах нарративного підходу автобіографія, яку людина вибудовує в контексті свого часу, традицій, досвіду, культурних переваг і т.ін., - пише О.Сапогова, - може розглядатися як текст, оповідання, що підпорядковується не лише психологічним, а й літературним законам (2004; с.227).

Внесемо уточнення з приводу того, чому для аналізу способів життєконструювання доцільно використання саме нарративів, а не якихось інших текстів, створених особистістю. Справа в тому, що у нарративі відбувається дуже індивідуалізоване і водночас в певному сенсі канонічне самоосмислення, коли обирається певний заданий культурою сюжет, фабула, відповідні діючі особи. На відміну від репрезентації себе, що здійснюється тут і тепер за допомогою певного усного чи письмового тексту, нарратив вимагає розширеного простору-часу. У нього завжди так чи інакше включається не лише авторське теперішнє, а його минуле, теперішнє і майбутнє у їхніх взаємозв'язках. До того ж нарратив відрізняється

розгорнутою модальністю, коли йдеться не лише про дійсне, а й про уявне, бажане, можливе (див. Бальбуров).

Отже, сьогодні посилюється увага до автобіографій і інших автонарративних джерел сповідального характеру – приватних листів, наївних щоденників, лукавих мемуарів, зворушливих спогадів, що мають особливе значення для розуміння того, як особистість конструює власне життя, пише свою персональну історію з продовженням. Історію, в кінці якої завжди домислюються титри з написом «далі буде». Саме цей аспект незупинної динаміки, декларованої нонфінальності принципово відрізняє автобіографічні нарративи від біографічних, в яких все вже усталено, перевірено, осмислено і завершено.

І все ж запитань поки що набагато більше, ніж відповідей. Хочеться, наприклад, дізнатися, що більшою мірою детермінує життєконструювання: історія про себе, яку завжди можна підредагувати, цілком переписати або навіть забути, чи контекст – середовище з його катаклізмами, життєві обставини, що примушують, стимулюють або обмежують, зупиняють? Багаторічні суперечки ситуаціоністів з диспозиціоністами таким чином набувають нового звучання.

Безумовно, автобіографія має власну специфіку порівняно з листуванням, але між цими двома способами самоосмислення, самопобудови та самопрезентації є й багато спільного. Як в окремих листах, так і в цілісному біографічному тексті людина намагається усвідомити, інтерпретувати набутий досвід і на основі власних відкриттів і узагальнень прогнозувати можливі і бажані майбутні траєкторії власного руху.

Водночас біографія є набагато більш розгорнутим, упорядкованим, структурованим способом накопичення, збереження, переробки життєвого досвіду, ніж листування. Вона може складатися на підґрунті багаторічного листування із значущими респондентами, спиратися на щоденникові записи, спогади рідних, ровесників, друзів. Зміст автобіографії, якщо вона пишеться зрілою людиною, практично завжди збагачується завдяки загальному історико-політичному контексту. В деяких авторів події певних періодів власного життя згодом починають трактуватися як вторинна ілюстрація того, що відбувалося з країною.

Одні й ті самі життєві обставини, в яких опинилися різні люди, стають підґрунтям дуже несхожих біографічних фрагментів. Кожний по-різному їх осмислює і наділяє чи не наділяє статусом значущої події. Для когось пережите стає значущим досвідом, що асимілюється, збагачуючи особистість, а хтось не справляється з травматичністю нових вражень і витрачає чимало зусиль для знецінення, навіть забування, витіснення із свідомості всього, що трапилось.

Наступне запитання стосується достовірності матеріалу, який можна отримати, досліджуючи автонарративи. Людина осмислює, узагальнює, «пакує» свій досвід в оповідання, інколи свідомо чи несвідомо бажаючи приховати від себе і оточення правду. Буває, вона ускладнює, драматизує те, що прийшлося насправді пережити, а буває, все спрощує, штучно

вибудовуючи знайомі її оточенню, типові пояснення, стереотипно розгортаючи складну і неоднозначну низку подій.

Що ж дає дослідникові примхлива суб'єктивність авторів власних біографій? Можливість доторкнутися до по-справжньому унікального життєвого досвіду? Бажання зрозуміти, які варіанти конструювання життя в принципі обирає та чи інша особистість? Пошук того, як саме людина осмислює все, що з нею відбувається? В який спосіб концептуалізує? Думаю, що без такого «несуворого», «нежорсткого» підходу феномен життя з його несподіваними смислами може назавжди залишитися за межами позитивістських персонологічних студій.

Чергове запитання: навколо чого будується автонаратив? Як людина структурує історію свого життя? Для розуміння способів життєконструювання, які апробовує особистість, важливо, що події об'єднуються в якусь єдину форму, можливо, завдяки інтризі. Несподівана інтрига стає прикрасою автобіографії, адже кожному хочеться представити своє життя як щось яскраве, небуденне, інтересне. Тоді підвищується цінність пережитого, наростає його значущість.

З чого складається інтрига як головний аспект життєвої історії, її ключовий пункт, навколо якого все розгортається? Яким чином вона змінюється, коли людина переписує власну автобіографію, по-новому осмислюючи життя? Як зміщуються акценти відповідно до живого чи уявного слухача життєвої історії?

В автобіографічному тексті подієвість може ставати множинною, оскільки кожна версія пережитого, що змінюється відповідно до стану наратора, його ставлення до слухача, ступеню інтеграції набутого досвіду, несе відповідну значущу інформацію. У написаному, надрукованому тексті автобіографії, який вже не піддається таким змінам як текст, що вільно проговорюється, численні версії подієвості якимось чином синтезуються.

Водночас читач, який хоче поглиблено вивчити життя певної людини, намагається зібрати крім автобіографії інші свідчення, знайомлячись з листами, відзивами сучасників, думками різних дослідників. Його власне ставлення до людини, автобіографія якої викликала пильний інтерес, теж привносить певні інтерпретативні зміни у групування подій життя, трактування їхнього сенсу.

Людина може називати якусь біографічну подію епізодом чи випадком залежно від того, як інтерпретує власну участь. Буває, що по гарячих слідах вона вважає себе пасивною жертвою обставин, з якою трапилась прикра неприємність, а через кілька років, враховуючи набутий досвід, розповідає про той самий інцидент як про наслідок власних попередніх помилкових дій, і тоді її власна відповідальність підвищується.

У чому специфіка подій порівняно з життєвим досвідом? Події, на щастя, не безперервні. Кожна, навіть тривала і неприємна подія, має своє завершення. Як пише О.Сапогова, події з їх початками і кінцями, що потенційно ідентифікуються, є способами категоризації досвіду, роблячи

досвід доступним для розуміння. Дійсно, досвід як повсякденний плин життя на відміну від подій є процесуальним, а події дискретними.

Щоправда, неясно, чому саме події забезпечують мову для осмислення досвіду. Той чи інший спосіб інтерпретації досвіду виробляється кожною конкретною особистістю протягом тривалого часу, і мова тлумачення визначається передусім нею. Це особистість лінгвізує свої враження, переживання, очікування, пов'язані з конкретною подією, хоча і подія, безумовно, певним чином впливає на вибір мови її категоризації.

Роль події у людському досвіді – не лише опосередковувати його мовою, а й передусім структурувати його, призупиняючи, гальмуючи нескінченний плин буття. Подія вириває людину з одноманітності повсякдення, з рутини існування, привносячи в життя виразні екзистенційні акорди. Переживши певну значущу подію, людина може змінити навіть усталені способи інтерпретації того, що відбувалося вже давно.

За гіпотезою О.Сапогової, лінгвізовані події з часом трансформуються у зміст концептів індивідуальної свідомості і, ймовірно, стають базисом мотивів індивідуальної біографії. Йдеться передусім про мотиви оповідні, що формують інваріантні семантичні конструкції, центральні теми життєписів, ключові ідеї життєвих сценаріїв типу «життя – це боротьба, я - борець», «життя – це праця, я робочий» чи «доля - злодійка, я - її нещасна жертва».

Підтримуючи в цілому думку про значущість відповідних улюблених життєвих тем в осмисленні власного досвіду шляхом його нарративізації, все ж хочу утриматися від такої демонізації ролі окремих подій і сконструйованих на їхній основі мотивів в людському житті. У мене знов виникають питання. Наприклад, які саме події вважати визначальними для побудови семантичних конструкцій? Якщо дуже ранні, що залишають емоційний слід на все подальше життя, то яким чином пояснити можливості маленької дитини адекватно лінгвізувати ці події, осмислити, їх, включити у набутий досвід? Якщо все ж йдеться про вік, в якому вже можна говорити про вербальну компетентність та розвинуту самосвідомість, то які події концептуалізуються у першу чергу – нецікаві для юнака дитячі чи сучасні йому, актуальні для його сьогоденного життя?

Повертаючись до поглядів О.Сапогової на визначальний життєвий мотив, зауважимо, що цей мотив стає центральним завдяки його нескінченній репродукції в текстах людини про себе, тобто завдяки своєрідній самосимволізації і самостабілізації. Дійсно, в автобіографічному нарративі, де обговорюються цілі низки важливих подій, зазвичай відчувається стійке бажання самостабілізації та пошуку однотипних пояснень для всього, що відбувається. Але саме вчасно подумати про те, що ж вбачати за одиницю побудови автобіографічного нарративу?

Чи можна погодитись з авторами, які пропонують за таку одиницю брати окрему подію як відрефлексовану, збережену у пам'яті важливу дію чи випадок? Навіть якщо підкреслити, що подія далеко не завжди співпадає з нормативними життєвими фактами типу народження, закінчення школи, одруження тощо, все одно навряд чи доцільно виривати окремий епізод з

тканини життя. Сам по собі такий епізод мало що може сказати як про всю біографію людини, так і про той період, з контексту якого цей епізод штучно вилучено.

Чи є життєвий досвід купою «чорноток» оповідань про себе, як пише О.Сапогова? Чи можна його вважати дослідницьким полігоном для численних автобіографічних проектів? Хотілося б думати, що створення історій про власне життя дійсно триває практично нескінченно, обмежуючись лише реаліями фізичного існування автора. І ці історії можуть набувати самих несподіваних конфігурацій, виконуючи функцію пошуку все нових і нових смислів. Нарація щодо власного життя є безумовно рухливим, креативним процесом самоосмислення і самопобудови.

Процес самовибудовування передбачає множинність смислових бачень себе всередині власного життя. Яку нарративну інтерпретацію зв'язків між минулим, теперішнім і майбутнім вважати за істинну – це питання щоразу вирішує не лише автор життєвої історії, а й обов'язково її читач, слухач. В їхньому діалозі жива тканина оповідання постійно видозмінюється, акценти розставляються по-різному, причинно-наслідкові ряди трансформуються. Окремі епізоди чи то набувають статусу значущих, визначальних подій, чи, навпаки, втрачають статус таких, що відповідають за зміну конфігурації.

Сучасні наратологічні дослідження свідчать, що пошук структурних елементів тексту та відношень між ними не є достатнім для встановлення його смислу. Виявилось, що існують специфічні текстові проєкції минулого з їх потенціями на рівні персоніфікованого коментарю нарративно-подієвого минулого, здатного знову і по-новому оживати завдяки оповіданню (див. Сапожникова Н.В., с.81).

Так само існують і проєкції бажаного чи небажаного майбутнього на вже пережите, від яких також залежить переінтерпретація автонаративу та поява в ньому нових смислів.

Створення розповіді про себе у вигляді автобіографії є самостійним, оригінальним дискурсом, який на певному етапі виходить, виривається, вислизає із первинно заданого контексту, переростаючи його і набуваючи здатності жити незалежно.

Навіщо людина створює автобіографію? Одна з розповсюджених причин – бажання знайти розуміння і підтримку в неоднозначній ситуації, що несе небезпеку. Інколи такий автонаратив стає чи не єдиною формою комунікації, доступної людині, що потрапила у складні обставини і шукає психологічного захисту від самотності і відчаю. Буває, спроба осмислити пережите стає оптимальним способом подолання життєвої кризи, викликаної особистою трагедією. Якби Гете не написав свого часу «Страждання юного Вертера», європейська цивілізація, можливо, втратила би одного з найяскравіших своїх представників.

У процесі нарації людина спочатку абстрагується від колишнього задуму чи то «осмислити пережите», чи «знайти сенс у випробуваннях», чи «показати нащадкам, як можна досягти бажаного». Потім вона помічає, що загальна канва її життя несподівано вимальовується у якихось нових навіть

для неї барвах і ракурсах. Згодом текст набуває все більшої свободи, і деякі перебільшення, свідомі замовчування чи несвідомі забування та інші «неточності» вже не помічаються і не виправляються.

Якщо автобіографія стає популярною, створений наратором текст у взаємодії з читачами, перекладачами, критиками і рецензентами, з людьми різних поколінь, статей, статусів, віросповідань якимось непомітно втрачає жорстку прив'язку до авторського задуму, перестає бути лише конкретною історією, відтворенням окремої долі. Так оповідання, типізуючись, стаючи пам'яткою певної доби, абстрагується поступово і від самого автора, що в контексті постмодерна позначалося Р.Бартом як «смерть автора».

Кожний біографічний наратив передає авторське ставлення до світу, наголошуючи на мірі своєрідності, унікальності чи, навпаки, стандартизованості, типізованості участі його автора у всьому, що відбувалося навколо. Авторський голос з його неповторними інтонаціями, несподіваними оцінками, іронічними зауваженнями, розлогими чи лаконічними коментарями зазвичай видає читачеві більше, ніж наратор планував сказати.

Особистісна репрезентація в тексті про себе ніколи не залишається цілком підконтрольною автору. Говорячи про, здавалось би, далекі від характеристик власного життя загальні речі, що стосуються, наприклад, ставлення держави до війни в іншій півкулі, автор тексту все одно говорить про себе, про свою позицію, про власне життя з його складностями і обмеженнями. Хотілося б цього наратору чи ні, з усіх фрагментів його тексту проступає така важлива для читача інформація, що непомітно ліпить все більш повне уявлення про нього як особистість та про його індивідуальні горизонти життєздійснення.

Переосмислення колишніх подій, рішень і вчинків при створенні тексту автобіографії передбачає не лише роботу пам'яті і мислення, а й активізацію уяви та рефлексивної діяльності, завдяки яким створюються нові камери сховища набутого досвіду. Так відбувається віртуальна перевірка різних варіантів трактування світу і самого себе.

Як пише Сапожнікова, всі форми репрезентації можуть бути також формами самопізнання. Однією з подібних репрезентаційних форм виступає авторський голос, який, відтворюючи, інтерпретуючи, транслюючи смисли, які відкриває, здатен ставати часткою історичної та загальнофілософської культури, ідентифікуючи її. Біографічний контекст окремого приватного оповідання може бути перекладеним у філософський підтекст осмислення минулої епохи та моделювання епохи майбутньої.

Біографічні наративи навряд чи можуть створюватися з установкою закритості, нещирості, відстороненості. Відносно автобіографій, (як і відносно епістол) правомірно говорити про сповідальну традицію, що започаткувала сповідальну поведінку, тобто низку текстів-вчинків з їх самоусвідомленням вголос.

Важко сказати, чи набувають найкращі взірці автобіографічних раритетів рис сокровенності та сакральності (див. Сапожнікова), але текст

про власне життя точно можна характеризувати як диригування потоками свідомості, тобто певний постановочний жанр з причинністю звернення і створенням визначеного, потрібного авторові настрою.

В автобіографії завжди відстоюється бажана чи реальна особистісна автономія. Людина, яка наважилася стати її автором, хоче остаточно переосмислити, сформулювати, висловити суто власні думки, переконання, оцінки. Поки біографію не записано, тлумачення подій можна змінювати, погляди коригувати, але після того, як текст закінчено і надруковано, пережите нарешті кристалізується, зупиняється у своєму нескінченному переосмисленні, і людина від нього певним чином звільняється. Тепер уже за динаміку інтерпретацій відповідатиме передусім читач, і його смисли збагачуватимуть чи збіднюватимуть написане.

Автор власної біографії під час її створення розвиває власний творчий імідж, знайомиться з ним, усвідомлює його запити і домагання. Так починає відчуватися несподівана для інтровертованого, самозаглибленого наратора потреба у широкому розповсюдженні, тиражуванні власних поглядів. За цією публічністю може ховатися спрага зворотного зв'язку, пошук однодумців, бажання позбутися самотності, надія хоча б віртуально поспілкуватися, побути поруч з тим, хто зрозуміє.

Текст сам по собі, взятий ізольовано, не виробляє нових повідомлень, підкреслює Ю.Лотман. Через нього має бути пропущеним якийсь інший текст, що практично реалізується, коли до тексту «підключається» читач. Саме так виникає семіотична ситуація з її вибуховим переходом від стану Природи до стану Культури.

Водночас думка, яку висловили публічно чи то під час розповіді, чи при створенні письмового автонаративу, якось відчужується, перестає бути лише вашою. Інколи при перечитуванні власного давнього тексту навіть здається, що це слова когось іншого, можливо, навіть опонента, недоброчливо налаштованого й упередженого. Рідше буває, що власний автобіографічний текст, наприклад, із юнацького щоденника, дивує глибиною розуміння і теплотою самоприйняття.

Жанр автобіографії накладає на текст, який пишеться, певні рамки, правила, обмеження. Завдяки перетворенню власних вражень і думок на письмовий наратив якісь нюанси втрачаються, але щось дуже важливе виникає, накопичується, асимілюється. Вже не тільки феноменологічно передається фактаж, що лежить на поверхні життя, а й створюються, як формулює Сапожнікова, смислові «воронки». Автонаратив стає генератором нових смислів завдяки вербальному контакту автора і з умовним читачем, і з самим собою, з тією часткою себе, яка до недавнього часу не усвідомлювалася, залишалася *terra incognita*.

Чи відтворює автобіографічний наратив своєрідну модель, стереотип переживання якщо не окремої події, то взаємозв'язку подій? Чи насправді автобіографічна історія складається із схожих епізодів, подій, ситуацій, які інтерпретуються подібним чином? Навряд чи існують цілком готові

літературні структури для автобіографій з наборами стратегем, яким підпорядковується плин життя.

Висновки. Створення автонаративу як самостійного дискурсу, що сприяє як самопрезентації, так і самоосмисленню, перетворюється на особистісний спосіб конструювання власного життя.

В якості одиниці автонаративу є сенс розглядати певний нелінійний спосіб взаємозв'язку низки подій, що відтворює актуальну смислову інтерпретацію зустрічних впливів конкретного минулого, теперішнього і майбутнього.

Не одна окрема значуща подія, а траєкторія її руху відповідно до інших подій стає визначальною при аналізі автобіографії. Така траєкторія, відповідно відрефлексована особистістю, створює нову конфігурацію смислів.

Література.

1. Бальбуров Э. Фабула, сюжет, нарратив как художественная рефлексия событий //Критика и семиотика. Вып. 5, 2002. С. 71-78.
2. Брокмейер Й., Харре Р. Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы // Вопросы философии. -- 2000. -- 3. -- С. 29-42.
3. Калмыкова Е. С., Мергенталер Э. Нарратив в психотерапии: рассказы пациентов о личной истории // Психологический журнал. -- 1998. -- Т. 19. -- 5. -- С. 97-103.
4. Сапогова Е.Е. Анализ я-концептов и я-метафор в содержании индивидуальных нарративов субъекта //Прикладная психология: достижения и перспективы / Под ред. Л.А.Мирской, Т.Ю.Синченко, В.Г.Ромека. – Ростов-на-Дону: Фолиант, 2004. – С.50-79.
5. Сапогова Е.Е. Поэтика автобиографии: к анализу мотивов субъективных нарративов в психологическом консультировании // Развивающийся человек в пространстве культуры. Психология гуманитарного знания. Тезисы Всероссийской научно-практической конференции 26-27 октября 2004 г. (Тула, ТулГУ) / Под ред. Е. Е. Сапоговой. -- Тула: ТулГУ, 2004. -- С. 227-233.
6. Сапожникова Н. В. «Авторский голос» как элемент эпистолярно-историософской репрезентации личности (на материалах XIX века) Проблемы образования, науки и культуры.- 2005.- Выпуск 17. – Культура - № 34. – С. 81-89.
7. Фридман Дж., Комбс Дж. Конструирование иных реальностей: Истории и рассказы как терапия. -- М.: Класс, 2001. -- 368 с.